

Ю. ПАХОМОВ,
академік НАН України,
директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАНУ

РИНКОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Входження України в ХХІ століття ускладнено тяжкою спадщиною. І не стільки пострадянською, скільки ринково-реформаторською. Постає питання: чи могла Україна, отримавши незалежність, піти іншим, плідним шляхом? Впевнений, що плідний реформаторський шлях був можливий. Адже коли починалися наші реформи, вже існував досвід успішного трансформування поставторитарних, навіть посттоталітарних економік у Китаї та Японії. Вже сталося економічне диво у ФРН, був накопичений досвід реформування в інших країнах повоєнної Західної Європи. Причому в усіх згаданих випадках стартові заходи (а вони визначають подальшу долю країни) були не просто іншими — вони були протилежними нашим. Існував і негативний латиноамериканський досвід радикально-монетаристського (тобто такого, як наш) реформування. І 80-і роки — період тих реформ — уже назвали «загубленим десятиліттям». Таким воно стало для цих країн.

Однак в Україні не врахували і не усвідомили ні позитивного, ні, тим паче, негативного досвіду. Верхи цього не бажали, оскільки купилися на численні спокуси, пов'язані з рецептами МВФ, а низи, природно, не могли. І це при тому, що в пресі, дискусіях і на нарадах, аж до тих, що відбувалися на найвищому рівні, неодноразово пропонувались альтернативні проекти з посиланнями і на теорію, і на світовий досвід.

У відповідь на всі пропозиції вчених офіційні реформатори повторювали: «ми робитимемо, «як усі», не вигадуючи «власного велосипеда». Тим часом уже тоді було відомо, що успіху в реформах досягали лише ті країни, які творчо підходили до стандартних, у тому числі й монетаристських, схем. Наші ж реформатори проголошували тезу: «Чим менше держави, тим краще», не розуміючи, що саме на перехідному етапі роль держави, адаптованої до ринку, особливо значна. В результаті маємо тяжкі наслідки реформування.

Стратегія розвитку України має враховувати негативні реалії останніх років, які будуть перепонами на шляху до успіху. І вони тим небезпечніші, що до них звикли.

З-посеред того, що може блокувати наше майбутнє, я виділяю два моменти.

Перший стосується необхідності враховувати природу процесів, які реформуються, а саме — ту обставину, що одні перетворення потребують швидкості, а інші — поступовості.

Прийнято вважати, що наші невдачі спричинені недостатньою рішучістю, відсутністю глибини і радикалізму в проведенні реформ. Але візьмемо реформи в Китаї. Вони були незрівнянно поверховішими і менш радикальними, ніж у Росії або у нас, і все ж вони — успішні. Що ж до України, то в даному випадку справа не у зволіканні і не в радикалізмі, а в тому, що їх переплутали. Все було переставлено з ніг на голову. Проголошуючи себе

риночниками, реформатори насправді діяли по-більшовицькому, не рахуючись з еволюційною природою ринкових процесів. Вони були радикальними і безоглядними там, де потрібні були зваженість і поступовість, де годилося включити систему стримувань і противаг. Це наочно виявилось і у вибуховій, нічим не підстрахованій зовнішньоекономічній відкритості, і у швидкісному «вирощуванні» наших багатіїв, і у зламі регулюючих функцій держави без заміни їх на щось інше.

У цій ситуації як докір сприймається визнання Л. Ерхарда, що «німецьке економічне диво сталося без суцільної лібералізації, без повної приватизації, всупереч багатьом зовнішньоторговельним обмеженням».

І навпаки, в Україні зволікали, а то й не діяли там, де потрібні були швидкість і рішучість, де слід було використати стартовий (ще не розкрадений) потенціал. Йдеться про розчищення індустріального мотлоху, сприяння малому бізнесові, формування українських транснаціональних корпорацій на здоровій основі, перегрупування робочих місць, формування ринкових інститутів, здійснення раціональних структурних зрушень та ін. Якщо не знати правди і дивитись на наші реформи збоку, то може здатися, що реформаторами стали люди, не знайомі з країною.

Враховуючи наші перекося, доцільно було б повчитися дечому у Польщі, яка лише присяглася на вірність монетаризму, а насправді, на відміну від нас, робила все, що вважала за потрібне. Серед усього корисного, що там зробили, я спинюся на долі держсектора. На відміну від Росії і від нас, Польща не кидала держсектор напризволяще, не ламала його відразу. Вона кілька років успішно його зміцнювала, робила більш конкурентоспроможним за рахунок фінансової підтримки і вміло проведеної комерціалізації. Що ж до приватизації, то її почали у Польщі не за сигналом іззовні, а продумано, через набуття держсектором більшої конкурентоспроможності. Згодом керівник Світового банку Вульфенсон попередив: «Проведення приватизації до створення регулюючих рамок і конкурентного середовища може спричинити катастрофічні наслідки, як було доведено досвідом Росії». Немає сумніву: мали б ми у минулі роки досвід, подібний до польського, — коло успішно приватизованих підприємств було б ширшим.

Корисним міг би бути для нас і досвід багатьох країн з перехідною економікою щодо розв'язання проблем полярності між багатими та бідними. Успішно реформовані країни — Чехія, Польща, Китай чи В'єтнам — як правило, не допускали великого, як у нас, розриву у рівнях доходів. І саме це створювало можливість підтримувати високий масовий попит на продукцію, тобто сприяло дієвості механізмів зростання.

Що ж до нас, то тут розрив між доходами основної маси народу і небагатьох багатіїв став величезним. І це один з факторів, які заблокували ринковий успіх. Адже попит головного масиву споживачів виявився занадто малим. А наші багатії, незважаючи на розкіш, у якій вони живуть, не могли замінити всього народу. Як наслідок — сукупний попит був мізерним, а багаті виявилися носіями зайвої грошової маси. Звідси — доларизація, масова «втеча» грошей за кордон, різні фінансові піраміди. А за цим криється незатребуваність інвестицій, неможливість стійкого зростання економіки.

Біда наша і в тому, що змінити ситуацію непросто. Виявилось, що гроші у населення легко забирати та важко їх віддавати. Тепер змінити становище може лише включення механізмів економічного зростання на ґрунті структурних зрушень і повноцінних реформ.

Другий момент, на якому я хочу спинитися, стосується обсягу, системності і повноти наших реформаторських задумів і, відповідно, ринкових реалій. Як не дивно, всупереч

усій реформаторській риторичі, саме явище реформ залишилось у нас не проаналізованим з позицій системи і структури. Нас задовольняли вузькі, фрагментарні рішення, і ми одержали щось одностороннє, не побудоване і тому непридатне для застосування. У ході квазіреформ з чотирьох (як мінімум) головних завдань — інституціональних, структурних реформ, а також лібералізації і стабілізації — реалізовано лише лібералізацію. Стабілізація ж зводилась до придушення грошової маси і купівельного попиту, тобто до того, що пізніше Дж. Сакс назвав «гамівною сорочкою».

Тим часом дослідження Світового банку довели, що успіх реформування перехідних економік незрівнянно більше залежить від першочергового проведення інституціональних і структурних перетворень, ніж від лібералізації, котра, як правило, є вторинною. Саме факт односторонності лібералізації, її непідкріпленості інституціональними реформами і конкурентним середовищем дав Дж. Соросу привід заявити, що «радикальна лібералізація настільки ж небезпечна для відкритого суспільства, як і комунізм». Ми ж це випробували на собі. Можна вважати, що у нас і не було реформ. Були лише реформатори.

Що ж таке ринкові інститути? Це правила гри, а звідси — прозорість і гнучкість системи; це легалізована і структурована власність; сформовані ринкові гравці, аж до транснаціональних; розвинутий фондовий ринок; повноцінна система макрорегуляторів, що включає стратегічний фінансово-інвестиційний контур, а не така, яку ми маємо, — куца і примітивна, розрахована на просте товарне виробництво, а також багато чого іншого.

Виходить, що одностороння реформа — гірше, ніж відсутність реформ. З економіки, яка структурно деградує і в якій відсутні інституціональні регулятори та скріпи, легко виводяться фінансові потоки. Така економіка приречена на безгрошів'я і руйнування.

Як же нам подолати затяжну економічну кризу? Передусім потрібні два фактори: сильна, авторитетна влада і заміна монетаристської концепції на іншу, що містить механізми економічного зростання.

Від монетаризму, який трактується у нас (за аналогією з колишнім нашим марксизмом) як єдино правильна теорія, відмовилися сьогодні всі, у тому числі й сам МВФ. Найуспішнішими є моделі й концепції, що синтезують різні реформаторські ідеології і адаптуються до ситуації в країні. Серед них, насамперед, інституціоналізм, неокейнсіанство і монетаризм (останній — у лікувальній, а не у смертельній, як у нас, дозі). Якщо ж говорити про досвід, то багато чого можна запозичити (не буквально, а творчо!) у Польщі. Вона лише протягом трьох місяців піддавалася спокусам МВФ, а потім зробила все по-своєму, синтезуючи краще і відкидаючи радикальний монетаризм. Дещо корисне можна взяти у Росії часів Примакова — Путіна. Якщо ж говорити про структурні зрушення і технологічний прогрес, то тут дуже корисний досвід є в Японії («зграя гусей у польоті») і Китаї останніх двох років.

На закінчення хочу сказати, що для хибної ринкової системи небезпечно не тільки падіння або тупцювання на місці, а й економічне зростання. Тому що зростання у такій ситуації приречене на відкочування і втрати, які не компенсуються.

Отже, практика проведення ринкових реформ в Україні свідчить про необхідність перейти від окремих фрагментарних, суперечливих заходів до системних трансформацій, які б проводилися з урахуванням ефективного світового досвіду.